

BERGEN DOMKIRKE MENIGHET

NYKIRKEN 400 ÅR —

Av Mons Kvamme

EN TIDSREISE

NYKIRKEN 400 ÅR — EN TIDSREISE

Mons Kvamme

«Den 18. September 1622 blev Nykirken indviet i den Hellige Tre-foldigheds Navn af vor Herre Biskopen, Doktor Niels Paasche, og efter Prædiken blev der offret baade paa Alteret og i et Bækken». Den som skrev disse ordene i dagboken sin var Mikkel Hofnagel. Han var skolelærer i Bergen på 1600-tallet og bodde øverst på Muralmenningen. Så han kan meget vel ha vært tilstede ved anledningen.

At det kom en ny kirke var litt av en begivenhet. Mens det i middelalderen hadde vært over 20 kirker i Bergen, forsvant de fleste på 1500-tallet. Nykirken var den første nye kirken her etter reformasjonen, og i hele det lange tidsrommet mellom 1200- og 1800-tallet var dette den eneste nye menighetskirken som ble opprettet i byen.

Før Nykirken ble tatt i bruk hørte folk på Nordnes til Domkirken. De syntes det var alt for langt å gå hver gang de skulle i kirken, og det måtte man ofte på den tiden. Dessuten kunne de ikke høre kirkeklokkene. Fra midten av 1500-tallet var det en hurtig befolkningsvekst her ute, særlig langs Strandsiden. Etter hvert begynte de å klage til kongen over den besværlige kirkeveien. Kongen het på denne tiden Christian IV, og etter ti år med beklagelser og ansøkninger lot han seg overtale. I 1618 sendte han et brev til «Byens Raad og Borgere», hvor han «skjenker den øverste Del af Erkebispergaarden til at bygge og anrette Kirke udi, dog paa det Vilkaar, at Bygningen strax skulde paabegyndes samt opføres og vedligeholdes paa Sognets egen Bekostning».

ERKEBISPEGÅRDEN

Bygningen kongen stilte til rådighet var erkebiskopens gamle borg i Bergen, oppført på slutten av 1200-tallet. Erkebiskopen var i middelalderens katolske Norge den øverste leder for kirken. Han var en betydningsfull kirkefyrste med hovedsete i Nidaros, men han måtte også ha en standsmessig residens i Bergen. Her kom han hver høst med sitt store følge og dømte i kristerettsaker for Vestlandet, men også til andre tider måtte han hit for å ta del i landets politiske virksomhet og ikke minst føre oppsyn med sine økonomiske interesser.

Erkebispegården må ha vært en imponerende bygning, nærmest et lite slott, med staselige rom og en stor hall oppe, og solide kjellerrom i underetasjen til bruk som varelagre for erkebiskopens omfattende handelsvirksomhet. Hovedfløyen var 62m lang, og sørenden hadde i dag ligget inne i Strandgaten 197. Herfra gikk det en sidefløy ned til sjøen. Til sammenligning kan nevnes at Haakonshallen er 37m lang, men den er bredere.

Deler av murene i Erkebispegårdens underetasje ligger fremdeles under gulvet i dagens kirke, og under plattingen på sørsiden. I muren på nedsiden av denne er det et lite spissbuet klebersteinsvindu som fører inn til et av de bevarte kjellerrommene. Dette vinduet er det eldste synlige kulturminnet vi har på Nordnes.

DEN NYE KIRKE

Det var hallen i den nordvestre enden av Erkebispegården, beboerne på Nordnes fikk lov til å innrede som kirke. Den som ledet arbeidet var kjøpmann *Claus Ratchen* som bodde på oppsiden av Strandgaten like sør for Erkebispegården. I dag hadde huset hans

stått midt i gateløpet, like syd for døren til Strandgaten 197. Claus Ratchen var en velhavende mann, og han dekket like godt det meste av utgiftene til kirken av egen lomme.

Herligheten med den nye kirken varte i syv måneder. Den 6. april 1623 brente den første gang sammen med det meste av bebyggelsen på Strandsiden. Kirken ble forholdsvis raskt satt i stand igjen, sannsynligvis var det Claus Ratchen som bladde opp en gang til. Det var etter denne brannen at myndighetene etablerte Nykirkealmenningen.

Nykirken var i begynnelsen annekskirke under Domkirken. Først i 1647 ble Nykirkesognet skilt ut som egen menighet. Grensen gikk opp Hennebymuget og over til Nøstet.

Denne første utgaven av Nykirken var både smalere og kortere enn dagens kirke, og den var fra første stund for liten. Tårnet sto utenfor hjørnet mot sjøen på sørsiden, og alteret var plassert i dette hjørnet for at det skulle vende noenlunde mot øst. For å få mer plass i kirken slo man etter noen år hull i veggen og flyttet alteret og koret ut i tårnfooten. Inngangen var fra nord, og prekestolen var plassert midt på langveggen mot sjøen.

Plassmangelen i kirken ble stadig mer påtrengende, og i 1670 rev man ned deler av langveggen mot sjøen og utvidet kirken med et tilbygg mot nordøst. Denne tverrarmen står her fremdeles, det er den eldste delen av dagens kirke. Den har egen inngang fra nordvest, omgitt av sin originale, rikt dekorerte klebersteinsportal. Her sees årstallet «ANNO 1670» og kongens monogram, han het nå Christian V.

Kirken fikk etter hvert et merkelig preg. Den var trang og uoversiktlig, og de færreste fikk med seg hva som gikk for seg på alteret ute i tårnet. For å hindre at det gamle murverket ramlet fra hverandre var det øverst montert strekkfisker på tvers mellom langveggene. Fra 1637 ble det anledning til å bruke de gamle kjellerrommene til begravelse for dem som kunne betale for det. Kistene ble firt ned gjennom en luke i gulvet og stablet i høyden. Det opprinnelige tårnet endte øverst i fire gavler med værhaner på toppen. Etter en nødvendig reparasjon på 1700-tallet fikk tårnet et enkelt spir, og et urverk som aldri gikk riktig!

Men folk satte pris på kirken sin, den sto her til glede for høy og lav. Under slaget på Vågen i 1665 lå Nykirken så og si midt i skuddlinjen, men klarte seg bra. *Ludvig Holberg* ble båret til dåpen i denne kirken, selv om han allerede halvannet år senere måtte forlate Nordnes fordi familiens hus brente ned i 1686. Det var en av flere branner kirken såvidt slapp unna bare med mindre skader. Etter den store bybrannen i 1702 var Nykirken den eneste norske kirken som sto igjen. Men under den store Nordnesbrannen i 1756, da hele østsiden av halvøya strøk med, var det ugjenkallelig slutt for den første utgaven av Nykirken. Hør bare hva *Christopher Frimann* skriver i 1774:

«Paa denne Dag var det, Indbyggerne, foruden deres Huuse og anden Eiendom, maatte miste deres Kirke, den som jeg her skriver om, hvis Spir jeg med egne Øine (saa vit Taare vilde tillade det) saae at bøie seg, vige og falde for Ildens Magt».

REICHBORNS KIRKE

Etter brannen i 1756 hører vi for første gang om en arkitekt i Bergen. Han het *Johan Joachim Reichborn* og var snekker og tegnemester fra Hamburg. Hans hovedoppgaver var gjenreisningen av Nykirken og Tollboden. Av den gamle kirken var det bare den

omtalte tverrarmen fra 1670 som kunne brukes. Dessuten kunne kjellermurene i underetasjen etter Erkebisppegården fortsatt benyttes til å fundamentere den nye kirken. Reichborn sto derfor temmelig fritt til å utforme kirken.

Reichborn gjorde tre strukturelle hovedgrep:

Han utvidet kirken mot nordvest og mot sjøen.

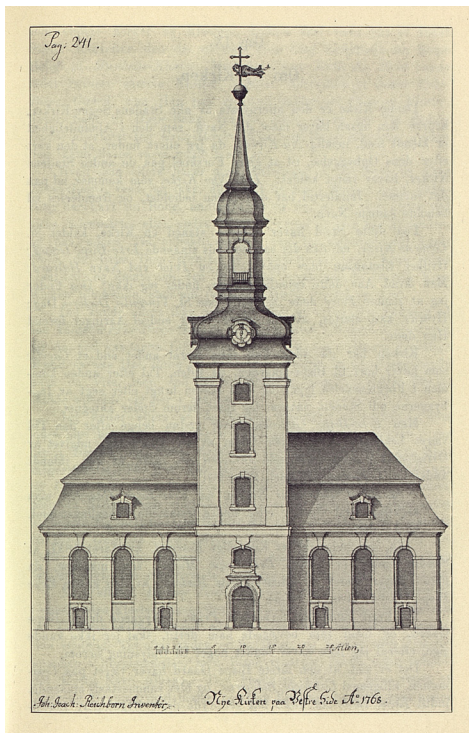
Han flyttet tårnet til sin nåværende plassering midt på langveggen på motsatt side av tverrarmen.

Han utstyrte kirken med et «prekestolsalter», med prekestolen over alteret og senere kom orgelet øverst.

Effekten av disse endringene var dramatisk. For første gang kunne alle i kirken både se og høre hva som foregikk, uavhengig av hvor de satt. Idéen til denne løsningen hadde Reichborn temmelig sikkert fra Tyskland hvor arkitekten *Sturm* hadde publisert en plan-tegning for «den perfekte protestantiske kirke». Den er omtrent identisk med Nykirken.

Ifølge kirkehistoriker *Hans Emil Lidén* har Reichborn trolig latt seg inspirere av *Trinitatiskirken i Altona* når det gjelder selve utformingen av kirken. Både takløsning, vindusformer og det karakteristiske spiret finnes der. Nykirkens nåværende spire er tegnet av Reichborn, men ble først bygget 200 år senere.

Kontakt: nykirken400@kirken.no
bergendomkirkemenighet.no

Oppmuringen av den nye kirken ble ledet av murmester *Wihlson*, med hjelp av 36 soldater, to underoffiserer og to trommeslagere. Som alle kan se den dag i dag, sto tårnet ferdig i 1761, men det skulle gå enda to år før kirken var ferdig. Med stor festivitas ble kirken innviet pånytt den 23. november 1763. Men noe skikkelig spire på tårnet var det ikke penger til, så det fikk en enkel pyramideformet avslutning i tre. Dette skulle senere komme til å straffe seg.

Det finnes bare sparsommelige opplysninger om kirkens interiør fra Reichborns tid. Men høyst sannsynlig hadde vi kjent oss igjen. Og mye av det som fremdeles gir kirken særpreg var på plass alle-

rede på 1700-tallet. Et eksempel er de to nisjene med trestatuene av Moses med steintavlene og Døperen Johannes med hyrdestav og lam. De som står der i dag er kopier, men originalene sto der fra slutten av 1700-tallet til 1944.

Dåpsengelen ble gitt som gave til kirken av *madam Pütter* da hennes mann kjøpmann Pütter døde i 1794. De bodde i et hus tvers over gaten for kirken. Den originale engelen hang i kirken til den ble ødelagt under eksplosjonsulykken i 1944. Den som henger der i dag ble innkjøpt til Domkirken fra Kjøbenhavn i 1797.

1800-TALLETS KIRKE

Reichborns kirke fikk stå i litt over 36 år. Den 14. februar i år 1800 var det igjen brann i nabolaget, og noen gnister satte seg fast i tretaket på toppen av tårnet. Dermed var det gjort, og kirken brente ned.

En av tilskuerne til brannen var biskop Brun som har gitt en livfull beskrivelse:

«Vi glemmer ikke da en Funke kastede sig hen på Taarnets ene Karnits, da den sat der, ikke større end en av de Tungeformige Luer, der satte seg paa de tolv Apostlers Hoveder paa Pintsedag... Snart sneg den sig ind, og nu Hvilket Kirkeran! hvilke Ødeleggelsesens Timer! Nu fortæredes de stærke Bjelker som Straa, de høitlydende Klokker syntes græde smeltet Malm, og Ilden igjennem det store Tonefulde Orgels Piber at hyle Ligpsalmer over den døende Dronning. Murene blev i en eneste Aftens Stund avklædte, saa Nøgne som vaare Beengrinde engang skulde blive ved den langsomt tærende Forraadnelse».

Fordi brannen startet i tårnet rakk man å redde ut mye av det mest verdifulle inventaret, såsom dåpsengelen, Moses, Johannes og altersølv.

Nå var gode råd dyre. I 1756 hadde kongen, som da het Fredrik V, latt seg overtale til å betale for gjenoppbyggingen av kirken. Nå var det Fredrik VII som styrte landet, og han var i krig med England og hadde viktigere ting å tenke på enn en nedbrent kirke i Bergen.

Men igjen skulle hjelpen komme fra egne rekker. Inne i Strandgaten, i dagens Gågate, bodde en av byens rikeste kjøpmenn: *Lyder Wentzel Nicolaysen*. Han drev en mangfoldig virksomhet, bl.a. startet han et skipsverft ute på Nordnespynten der totempelen står i dag. Han skulle senere bli oldefar til den berømte antikvaren Nicolay Nicolaysen, som forøvrig vokste opp i Nordnesgaten og selvsagt ble døpt i Nykirken. Lyder Wentzel Nicolaysen dekket det meste av utgiftene med å gjenoppføre kirken slik den hadde vært før brannen, og allerede den 25. november 1801 kunne nok en gang Nykirken innvies, nå med selveste biskop Brun i spissen.

På begynnelsen av 1800-tallet hadde Nykirken to av sine mest berømte prester. I 1809 kom dikterpresten Jonas Rein til menigheten. Han var allerede landskjent for sine poetiske publikasjoner, men noen folkekjær prest var han ikke. Derimot var han en stor folketaler, og i 1814 ble han sendt på Eidsvoll. Her gjorde han seg bemerket som en av de mest kraftfulle forkjemperne for selvstendighetslinjen.

Etter hans død ble Hans Jacob Grøgaard ansatt som sogneprest. Også han hadde vært på Eidsvoll, som representant for Nedenes amt, men han hadde tilhørt unionistene. Han var forøvrig kjent som lesebokforfatter, hans lesebok var i mange år enerådende i barneskolen. Som ung gymnasiast i Bergen hadde Grøgaard vært en fremragende fløytespiller og fast musiker i det nystartede

«Harmoniske selskab» inntil han måtte reise til København for å ta sin artium. Førte år senere kom han tilbake som sogneprest i Nykirken.

Jonas Rein hadde bodd i Nykirkealmenning 13. Etter hans død solgte enken huset til Grøgaard som også bodde her i til sin død i 1836. Dette må være det eneste huset i Norges land som har vært privatbolig for to Eidsvollsrepresentanter.

Heller ikke ved gjenoppbyggingen i 1801 var det penger til et spir på kirken. Klok av skade ble det lagt et flatt tak på tårnet, og slik sto kirken i over 20 år. I 1823 startet menigheten en storstilt pengeinnsamling med konserter og foredrag i kirken for å finansiere en kuppel på tårnet. Den ble tegnet av ingeniøroffiser *Frantz Henrik d'Aubert* og kom på plass i 1825. Vittige tungger mente at den minnet om en damphette som fantes på alle kjøkken, og det ble den hetende.

Nykirken med damphetten ble en kjær del av byens profil utover på 1800-tallet og helt frem til 1944. Den er gjengitt på utallige bilder og fotografier, ja selv på *Ex Libris*-merket til Bergen Offentlige Bibliotek finner du Nykirken med sin karakteristiske damphette. Dette var kirken til *Edvard Grieg*, her var han døpt, og etter en tid i Leipzig kom han hjem en tur, bl.a. for å la seg konfirmere i Nykirken. Et par år senere sto *Amalie Skram* konfirmant her, året etter giftet hun seg i Nykirken med sjøkaptin Müller.

Men Nykirken var ikke bare for rike kjøpmenn og berømtheter. Nykirken menighet var på slutten av 1800-tallet en av landets største menigheter, og særlig bodde det mange sjøfolk her. I nesten alle hus bodde det noen som hadde noe med sjøen å gjøre. Sjølivet kunne være hardt, og det lå i sakens natur at mange hadde sitt å stri med. Noen kom aldri tilbake, så her var mange enker og enslige mødre. Men for alle var Nykirken et samlingspunkt som ga trøst og tilhørighet når det trengtes.

I 1851 kom den da 45-årige, tyskfødt orgelvirtuosen *Ferdinand Vogel* til Bergen og holdt flere konserter på det nye orgelet i Domkirken. Han var viden berømt for sitt orgelspill over hele Europa. Denne mannen klarte noen å overtale til å slå seg ned i Bergen og ta seg jobb som organist i Nykirken, selv om kirken på den tiden manglet orgel! Dette må ha vært overtalelseskunst på høyt nivå.

Vogel fikk snart sitt orgel, og i 40 år ble han sittende på orgelkrakken her i kirken, og folk strømmet til Nykirken for å høre «*Vogel leke på orgelet*» som det ble sagt. Han var også en dyktig pedagog, og startet en musikkskole i Bergen, den første i landet med statsstøtte, 600 kr i året!

FUGL FØNIKS PÅ NORDNES

Krigen gikk hardt ut over Nordnes. Ved eksplosjonsulykken i 1944 ble strøket ved Nykirken rasert, og snart sto kirken i full fyr. Nykirkens klokker het *Eiliv Eide*, og han var hjemme i St. Hansstredet da det smalt. Men like etter fikk han høre at det brente i Nykirken, og da sprang han så fort beina kunne bære opp på Klosteret og ned i Strandgaten. Her stormet han inn i den brennende kirken for å se hva som kunne reddes. Han klarte å få med seg det gamle altersølv, og sekunder etter at han kom ut igjen raste det brennende taket ned i kirken.

Takket være den heltemodige innsatsen til klokker Eide har Nykirken det meste av sitt gamle altersølv i behold, noe av det går helt tilbake til 1600-tallet. Det har vært reddet ut av kirken hver gang den har brent.

Etter noe diskusjon ble det bestemt at Nykirken skulle gjenreises etter de Reichbornske tegninger for tredje gang etter krigen. Nå ville myndighetene også realisere spiret til Reichborn, 200 år etter at det var tegnet. Da brøt lurvelevenet løs. Folk ville ha tilbake damphetten! I årevis raste debatten, som til slutt måtte avgjøres av bystyret.

Vi vet hvilket syn som vant, og den 2. desember 1956 ble Nykirken atter en gang høytidelig innviet. Denne gangen het biskopen Ragnvald Indrebø, og kronprins Olav var til stede og kastet glans over begivenheten. Det var 1200 mennesker inne i kirken, og minst like mange sto utenfor i pøsende regnvær.

Sogneprest i Nykirken var nå Georg Birger Scheie. Han var prest i Nykirken i 25 år, halvparten av tiden uten kirke. Han var oppvokst her ute og ble en folkekjær prest som ennå huskes med stor aktelse av eldre Nordnesbeboere. Han klarte å holde menigheten samlet gjennom de vanskelige etterkrigsårene oppe i Menighetshuset i Haugeveien.

Nykirken har i lange tider hatt en enestående posisjon og betydning både for folk på Nordnes og for dem som ikke lenger bor her. Den er ikke bare et gudshus, men like mye et identitetsmerke og kraftfullt symbol for tilhørigheten til bydelen. Slik var det med den gamle damphetten, og slik er det med det Reichbornske spir. En tid etter eksplosjonsulykken i 1944 formulerte arkitekt Frederik Konow Lund det på følgende måte:

«*Man har i denne tid kunnet konstatere en så stor interesse for og kjærlighet til det gamle, tradisjonsrike gudshus, såvel innfor Nykirkens menighet som ellers i byen og utover landet, at man har lov til å nære velbegrunnet håp om en snarlig gjenreising til «Guds ære og menneskenes velbehag». — Måtte det ikke vare for lenge; for så lenge klokkene i Nykirken er stumme, mangler det noe vesentlig i Bergen.*»